
**PITANJA KOJA OSTAJU:
KANADSKA SECESSION
REFERENCE
I LEGITIMITET
POLITIČKE
ZAJEDNICE U POST-
JUGOSLAVENSKOM
KONTEKSTU**

ZORAN OKLOPČIĆ

Što da se radi kada dio stanovništva povuče svoju suglasnost da se nada njim vlada, kada opetovano pokazuje da želi drukčiju [državnu] vlast... [?]

George Schöpflin,
Nations, Identity, Power

UVOD

U postjugoslavenskom političkom kontekstu čini nam se da je moguće, kao odgovor na Schöpflinovo pitanje ponuditi nekoliko retoričkih strategija.

Prvu strategiju možemo nazvati *strategijom čiste moralne zgroženosti*. Onaj tko bi sa simpatijom ili lažnom ravnodušnošću postavio rečeno pitanje riskirao bi da ga se optuži za nedostatak patriotizma, lojalnosti Majci Domovini, ili neosjetljivost spram političkog okvira kojem pripada. Prema ovoj strategiji, razgovora o problemu rekonstrukcije političkog okvira zapravo nema.

Drugu strategiju nazvat ćemo *standardno-liberaldemokratskom*. Ishodište ove retoričke strategije je percepcija pojedinca kao zavedenog nacionalističkog fanatika koji pod utjecajem sebičnih etničkih poduzetnika nije u stanju razlučiti svoj individualni interes. Sloboda koju on traži za sebe i svoje (etničke) sunarodnike i nije sloboda u pravom smislu riječi; ono što dotični traži nije proizvod racionalne refleksije, već *doxa*, (zavedeno) mnijenje.¹ Standardni liberalni demokrat povući će tako paralelu između vjerskog fanatizma ranog Novog vijeka i etničke nesnošljivosti dvadesetog stoljeća. Sukladno tome, propisat će i identičan recept: "Izražavanje etničke pripadnosti – u privatnu sferu!" Razloga za zabrinutost u pogledu očuvanja etničke pripadnosti barem u teoriji nema, zato što je izražavanje etničke pripadnosti zaštićeno sistemom individualnih ustavnih prava, koja su izvan dosega demokratskog odlučivanja.

Treću retoričku strategiju mogli bismo nazvati *strategijom zabrinutog univerzalista*. Po zabrinutom univerzalistu, pridavanje moralnog značaja zahtjevu za izdvajanjem iz relativno pravičnog postojećeg državnog okvira proizvelo bi neželjene političke posljedice kao što su nestabilnost suverenih država koje su još uvijek garant kakvog-takvog međunarodnog pravnog poretka, te proširivanje nasilnih

¹ George Schöpflin, *Nations, Identity, Power*, str. 39 (2000)

secesionističkih pokreta koji bi se osjetili ohrabrenim načelnom mogućnošću secesionističke mobilizacije. Tako bi pridavanje moralne važnosti zahtjevima za otcjepljenjem iz razloga nacionalne taštine (*vanity secessions*) bilo moralno kontraproduktivno, jer bi izazvalo dodatna krvoprolića i nestabilnost u svjetskim razmjerima.² Osim toga, kao što tvrdi Bishai, otcjepljenje je moralno isprazno rješenje nacionalnog konflikta. Ono samo perpetuira početni problem – nezadovoljstvo manjinske grupe unutar većinskog društva – ali sada u manjem mjerilu. Također, dosljedno ostvarivanje zahtjeva za nacionalnom samostalnošću svih nezadovoljnih nacionalnih grupa sukobilo bi se sa prirodnom granicom broja svjetskih država koju međunarodni poredak može tolerirati a da se ne ugrozi mogućnost koordinacije država na međunarodnom planu.

U ovom radu pokušat ćemo skicirati četvrtu moguću strategiju suočavanja s problemom upornih zahtjeva za nacionalnom samostalno-

šću. Ta strategija isključuje a priori stigmatiziranje secesionističkog projekta kao nemoralnog, te zahtijeva raspravu o legitimnom zahtjevu za radikalnom političkom promjenom državnog okvira koja ne isključuje otcjepljenje. Kao primjer četvrte strategije iskoristit ćemo *Secession Reference* – Odluku Vrhovnog suda Kanade iz 1998. godine o otcjepljenju provincije Kvebek.³ U Kanadskom kontekstu, *Secession Reference* ima nesumnjiv ustavnopravni značaj, a prema mišljenju brojnih komentatora doprinosila je i stabilizaciji političkih prilika nakon propalog kvebečkog referenduma o otcjepljenju iz 1995. godine. Uočena je i važnost te odluke za druge federativne države, kao i za one u kojima postoji značajna etnička manjina.⁴ Iako su i tehnička ustavnopravna i međunarodnopravna pitanja u Odluci iznimno važna, za nas je još značajnija činjenica da se vrhovni sud jedne razvijene multinacionalne zemlje upustio u *principijelnu raspravu o mogućnosti ostvarenja otcjepljenja unutar ustavnopravnog okvira*.⁵ I-

2 Donald Horowitz, *The Cracked Foundations of the Rights to Secede*, *Journal of Democracy* Vol. 14, no. 2, str. 6 (2003)

3 Reference re secession of Quebec; [1998] 2 S.C.R. 217.

4 Jean-Francois Gaudreault-Desbiens, *The Quebec Secession Reference and The Judicial Arbitration of Conflicting Narratives About Law, Democracy, and Identity*, 23 *Vt. L. Rev.* 793, 793–794 (1999); v. također *Djelimična odluka U 5/98 III od 1. jula 2000. bosanskohercegovačkog Ustavnog suda o konstitutivnom statusu sva tri naroda na cijelom području BiH*. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, *Bilten Ustavnog suda Bosne i Hercegovine*, god. IV, br. 5, Sarajevo, 2001, str. 68; za relevantnost *Secession Reference* u britanskim ustavnopravnim debatama v. Mark D. Walters, *Nationalism and the Patology of Legal Systems: Considering the Quebec Secession Reference and its Lessons for the United Kingdom*, *The Modern Law Review*, vol. 62, br. 3, str. 392 (1999)

5 Iako se pitanje otcjepljenja proučava u međunarodnom pravu pod poglavljem o samoodređenju naroda, filozofska obrada fenomena secesije je relativno novijeg datuma. Prvo sistematsko djelo o otcjepljenju s političko-filozofskog aspekta je knjiga Allena Buchanana, *Morality of Political Divorce: From Fort Sumner to Lithuania and Quebec* objavljena 1991. U narednih desetak godina o toj temi objavljeno je mnoštvo znanstvenih radova te nekoliko monografija i

ko je predmet ovog teksta Bosna i Hercegovina, argument koji ćemo pokušati braniti primjenjiv je, vjerujemo, i u drugim još uvijek konfliktnim područjima bivše Jugoslavije: Kosovu i Makedoniji. Nakon analize Secession Reference, izložit ćemo argumente koji odriču relevantnost kanadskog primjera u bosansko-hercegovačkom i općenitije postjugoslavenskom političkom kontekstu.

SECESSION REFERENCE: ANALIZA ODLUKE

Promatrajući kanadski politički život iz perspektive strateškog političkog nadigravanja, Secession Reference predstavlja krunu napora kanadske Savezne vlade da odgovori na kvebečki secesionistički izazov. Pitanje otcjepljenja Kvebeka ponovo je stavljeno na dnevni red nakon propasti Sporazuma iz Charlottetowna 1992. kojim se pokušalo akomodirati Kvebečke zahtjeve za što većom samostalnošću, te ostvariti pristanak Kvebeka na patrijaciju Ustava iz 1982. godine. Na valu javnog nezadovoljstva, secesionistička stranka Parti Québécois preuzela je vlast 1994. godine obećavajući provođenje referenduma o budućem političkom statusu Kvebeka. Jedan od njenih prvih političkih poteza bilo je izglasavanje tzv. *Draft Bill-a – Zakona o suverenosti Kvebeka*, kojim je Kvebek određen kao su-

verena zemlja. Uz to, Zakon je odredio da će puna kvebečka suverenost biti ostvarena godinu dana nakon pozitivnog rezultata referenduma o nezavisnosti, bez obzira na moguće nepostizanje dogovora o nezavisnosti s ostatkom Kanade.⁶ Ohrabrena podrškom suverenističkoj opciji, te poučena neuspješnim parničanjem s osporavateljima referendumske strategije, Parti Québécois je u Nacionalnoj skupštini Kvebeka izglasala *Bill 1 – Zakon o budućnosti Kvebeka*. Kao politička osnova za usvajanje Zakona navedeno je sledeće:

Ostvarivanje suverenosti Kvebeka je u svojoj osnovi demokratski proces koji je sankcioniran međunarodnim javnim pravom; [kanadski i kvebečki sudovi] nemaju nadležnost u toj stvari... Sudska vlast ne bi smjela intervenirati u postupku ostvarenja suverenosti, budući da legitimnost tog procesa ne može biti predmet debate pred sudovima.

61

Nepun mjesec dana nakon usvajanja Zakona o budućnosti Kvebeka održan je referendum na kojem je suverenistička opcija (još jednom) poražena. Za otcjepljenje je glasalo 49,42 posto izašlih birača. Za ostvarenje nezavisnosti Kvebeka nedostajalo je nešto više od pedeset tisuća glasova. Iako su kvebečki suverenisti poraz jako loše pri-

zbornika, uglavnom na engleskom jezičnom području. Iako je u stranoj literaturi slučaj bivše Jugoslavije s političko-filozofskog aspekta često (iako ne sveobuhvatno) tematiziran, to nije slučaj na postjugoslavenskom prostoru. Iznimku čine radovi Aleksandra Pavkovića i Miodraga A. Jovanovića.

6 Anne F. Bayefsky, Introduction in A. Bayefsky (ed.), *Self-determination in International Law: Quebec and Lessons Learned* 9; v. također, Paul Joffe *International Practice, Quebec Secession and Indigenous Peoples: The Imperative for Fairness, Non-discrimination and Respect for Human Rights*, 8 N. J. C. L. 1-266, at 102-103 (1997)

mili, okomljujući se u svome bijesu na anglofone stanovnike Kvebeka, kao i na pripadnike domorodačkih nacija koji su listom glasali za ostanak u Kanadi, Savezna vlada nije bila u poziciji da likuje. Do pozitivnog odgovora na referendumsko pitanje nedostajalo je 0,5 posto glasova.

Kada je u jesen 1996. kvebečki ministar pravde izjavio da se Kvebek povlači iz spora o legalnosti referenduma o otcjepljenju pred Visokim sudom Kvebeka, Savezna vlada obznani-la je da će od Vrhovnog suda Kanade, najviše pravne instance u zemlji, zatražiti mišljenje o ustavnosti i međunarodnopravnoj legalnosti jednostranog proglašenja nezavisnosti Kvebeka.⁷ Politički položaj Savezne vlade temeljio se na načelu da "jedinstvo zemlje neće biti održavano [po svaku cijenu], protiv jasne volje Kvebeka".⁸ Unutrašnja logika poteza Savezne vlade sastojala se u tome da se zagovornici otcjepljenja upozore na visinu troškova koje bi morali preuzeti u slučaju ostvarenja odvajanja od Kanade. Naglasak u njenoj strategiji bio je dakle na problemima povezanim sa otcjepljenjem, a ne toliko na prednostima ostanka u Kanadi.⁹

Skoro dvije godine nakon početka postupka, 20-og kolovoza 1998, Vrhovni sud Kanade odgovorio je na tri pitanja postavljena od strane Savezne vlade. Pitanja koja je Vlada postavila bila su:

Može li Nacionalna skupština, zakonodavna ili izvršna vlast Kvebeka prema kanadskom Ustavu ostvariti jednostrano otcjepljenje Kvebeka od Kanade?

Dopušta li međunarodno pravo [vlastima] Kvebeka ostvarenje jednostranog otcjepljenja Kvebeka od Kanade? U tom smislu, postoji li pravo na samoodređenje u međunarodnom pravu koje bi [vlastima] Kvebeka dalo pravo na jednostrano otcjepljenje Kvebeka od Kanade?

Koje bi pravo imalo prednost u Kanadi u slučaju sukoba između domaćeg i međunarodnog prava kada je riječ o mogućnosti [vlasti] Kvebeka da jednostrano ostvari otcjepljenje Kvebeka od Kanade?¹⁰

Prije nego što je odgovorio na postavljena pitanja, Sud je obrazložio zašto je uopće predmet pred njim podoban za odlučivanje (*justiciable*). Sud je odbacio tvrdnje da su zbog svoje teoretske i spekulativne prirode postavljena pitanja nepodobna za pravni odgovor. Osim toga, Sud je odbacio stajalište da je pravna nedozrelost (*ripeness*) prepreka za davanje odgovora na postavljena pitanja Savezne vlade. U davanju svoga mišljenja Sud

ne uzurpira bilo kakvu demokratsku odluku koju bi narod Kvebeka mogao donije-

62

7 Patrick Macklem et al, Canadian constitutional law, at. 427

8 Pierre Bienvenu, *Secession by Constitutional Means: The Decision of The Supreme Court of Canada in The Quebec Secession Reference*, Hamline Journal of Public Law and Policy, Fall 2001, str. 203.

9 William J. Dodge, *Succeeding in Seceding?: Internationalizing the Quebec Secession...* 34 Tex. Int'l L. J. 287, 326 (1999); v. također, Elizabeth L. Wiltanger, *Sound The Trumpets! Quebec Is Shouting, "Victory!"*, 17 Dick. J. Int'l L. 505, 521 (1999)

10 Redosljed postavljenih pitanja je bio kritiziran od strane eksperata na strani *amicusa curiae*. Po njima, bilo bi logičnije da treće pitanje prethodi prvim dvama.

ti... Postavljena pitanja, kako ih tumači Sud, striktno su ograničena na aspekte pravnog okvira unutar kojeg se treba donijeti demokratska odluka.¹¹

Zbog tog razloga doktrina političkih pitanja (*political questions doctrine*) koja zahtijeva od Suda da se samoograniči u predmetima koji imaju suštinski politički značaj nije primjenjiva u ovome slučaju.

Međutim, pre donošenja *Secession Reference*, “aspekti pravnog okvira” otcjepljenja u kanadskom ustavnom pravu bili su daleko od jednoznačnosti. Iako je u kanadskoj ustavno-pravnoj doktrini shvaćanje o nedjeljivosti Kanade bilo marginalno, oko načina na koji bi se mogla ostvariti secesija Kvebeka ustavnim putem nije bilo konsenzusa. Glava V. kanadskog Ustava u kojoj su određeni različiti modaliteti promjene Ustava nije izrijeком spominjala otcjepljenje.¹² Sud je tako mogao, ne ulazeći u povijesnu interpretaciju nastanka kanadske federacije i njezinog političkog “*track recorda*” striktno tekstualističkom metodom izabrati jednu od metoda promjene Ustava koja bi pokrivala mogućnost otcjepljenja.

U iznimno polariziranoj političkoj situaciji, gdje je jedna od zainteresiranih strana (Vlada Kvebeka) uopće odbila sudjelovati u postupku, budući da je nadležnost Vrhovnog suda u ovom predmetu smatrala nelegalnom i nelegi-

timnom, Vrhovni sud je morao pažljivo konstruirati svoj argument ne bi li smanjio polariziranost oko pitanja otcjepljenja, te stvorio uvjete za barem minimalan politički konsenzus. S jedne strane, po Choudryju i Howseu, Sud je usvojio metodu ustavne interpretacije koja je prikladna u *izvanrednim političkim okolnostima*. Pravne praznine, odnosno Ustavom nepredviđene situacije, prema konvencionalnom tumačenju ispunjavaju se ili putem ustavnog amandmana ili dogovorom političkih činilaca. Nasuprot konvencionalnom shvaćanju, Sud je zamijenio strogu dihotomiju između amandmana i političkog djelovanja širim pojmom *ustavne evolucije*. Ustav se na takav način shvaća kao sustav kako pisanih, tako i nepisanih pravila, koja osiguravaju koherentnost cijele konstrukcije te “daju značenje i održavaju [cjelovitost] ustavnoga teksta”. Drugim riječima, nepisana pravila su “vitalne neizrečene pretpostavke na kojima je ustavni tekst baziran”.¹³ Još važnije, nepisana pravila i načela omogućuju evoluciju ustavnog prava koje na taj način ostaje relevantno za rješavanje “problema i situacija” koji “mogu nastati” i “koji nisu izričito predviđeni”.¹⁴

Rekonstruirajući na nizu ustavnih presedana kanadsku ustavnu povijest, Vrhovni sud je tako identificirao postojanje četiri načela koja su integralni dio kanadskog Ustava. To su *federalizam, demokracija, vladavina prava i konstitucionalizam*, te, konačno, *zaštita manjina*. Ta četiri načela su

11 [1998] 2 S. C. R. 217 (1); *Supreme Court's Reference Jurisdiction*

12 v. Jeremy Webber, *The Legality of a Unilateral Declaration of Independence Under Canadian Law*, 42 MCGILL L. J. 281, 281, 299 (1997) za diskusiju o ustavnim opcijama u slučaju zahtjeva za otcjepljenjem Kvebeka.

13 [1998] 2 S. C. R. 217, odj. 49

14 [1998] 2 S. C. R. 217, odj. 32

jednaka po svojoj snazi, i uzeta zajedno onemogućavaju jednostrano proglašenje nezavisnosti Kvebeka. S druge strane, četiri načela daju demokratski legitimitet zahtijevima Vlade Kvebeka za otcjepljenjem, ako se za tu političku opciju odluči jasna većina (*clear majority*) na referendumu. Referendumsko pitanje mora biti jasno formulirano; ono ne smije ostavljati mogućnost za različite interpretacije koje bi uključivale mogućnost ostvarenja ne samo otcjepljenja, već i drugih, blažih političkih opcija, poput konfederacije (*sovereignty-association*). Jasna većina koja se traži, dakle, mora biti ona većina koja je opredijeljena isključivo za opciju otcjepljenja. U slučaju pozitivnog odgovora na tako formulirano referendumsko pitanje, Savezna vlada, te ostali "sudionici u federaciji" imali bi *ustavnu dužnost da o demokratskom zahtijevu za otcjepljenjem pregovaraju u dobroj vjeri*.¹⁵ U pravno-tehničkom smislu, za sprovođenje eventualno dogovorene promjene Ustava koja bi uključivala secesiju bio bi potreban ustavni amandman. Sud je odbio upustiti se u raspravu o tome što bi trebao biti konačan ishod pregovora u dobroj vjeri, ustvrdivši:

Pomirenje različitih legitimnih ustavnih načela nužno potpada pod političku a ne sudsku domenu jednostavno zato što [to] pomirenje može biti postignuto kroz međusobne političke pregovore. Ako se tokom pregovora pojave pitanja koja imaju politički karakter... sudovi, uvažavajući njihovu ulogu u ustavnoj shemi, ne bi mogli imati nadzornu ulogu.

Sud je, dakle, u skladu sa svojom koncepcijom ustavne interpretacije usvojio koncept podijeljene interpretativne odgovornosti. S jedne strane, Vrhovni sud kao najviše sudsko tijelo kanadske federacije ima ulogu u razjašnjavanju pravnog okvira moguće secesije; s druge strane, politički činitelji sami u svojim pregovorima daju konkretan sadržaj ustavnoj dužnosti pregovora u dobroj vjeri.¹⁶

Odgovarajući na pitanje o međunarodno-pravnoj legalnosti otcjepljenja, Sud je ustvrdio da prema međunarodnom pravu Kvebek nema pravo na otcjepljenje. Sud je zauzeo stajalište da Kvebek uživa puno pravo unutarnjeg samoopredjeljenja. Tzv. vanjsko pravo na samoopre-

¹⁵ Cf. Peter Hogg, *Principles Governing Secession of Quebec*, 8 N. J. C. L. 1–266, str. 21. i 38. Prije donošenja Secession reference, profesor Hogg, vodeći kanadski konstitucionalist, tvrdio je da bi eventualni kvebečki referendum mogao biti samo konzultativne prirode "...jer niti domaće ustavno niti međunarodno pravo ne daje ovlaštenje kvebečkom pravu da od referenduma napravi pravni temelj za otcjepljenje".

¹⁶ Ipak, treba naglasiti da ovakva interpretacija stava suda nije bez napetosti. U pregovorima se, za razliku od principijelne rasprave, polazi od stvarnih pozicija *moći* objiju strana; principijelna rasprava uključuje davanje razloga i transparentnu argumentaciju o zauzetim stajalištima. Ostaje pitanje: što bi to bili pregovori u *dobroj vjeri*, te koji bi interesi strana u takvim pregovorima bili priznati kao *legitimni*? Čini se da su stoga u pravu oni komentatori odluke Vrhovnog suda koji smatraju da nije isključeno da bi se Vrhovni sud opet mogao umiješati u tok pregovora unatoč stavu da sadržaj pregovora u dobroj vjeri isključivo spada u političku domenu.

djeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, po Sudu je primjenjivo samo na kolonizirane ili potlačene narode, odnosno na narode kojima je uskraćeno unutarnje samoopredjeljenje. Budući da to nije slučaj u Kvebeku, odnosno Kanadi, Sud je odbio kao irelevantno pitanje definicije pojma “narod”. Konačno, Sud je odbio pozivanje na načelo efektivnosti kao temelj legalnosti jednostranog proglašenja nezavisnosti, tvrdeći da bi podržavanje takvog stava značilo da bi “čin koji je bio ilegalan u početku retroaktivno stvorio pravo upuštanja u sam taj čin”.

U pogledu trećeg pitanja Savezne vlade, Sud je odlučio da na njega nije potrebno davati odgovor jer se u svjetlu identičnih odgovora na prvo i drugo pitanje ne postavlja problem nesuglasnosti između domaćeg i međunarodnog prava.

Pregovori o otcjepljenju moraju se voditi u suglasnosti s četiri navedena principa, međutim nitko ne može “predvidjeti smjer kojim pregovori mogu krenuti”. Sud je nadalje upozorio da pregovori ne moraju nužno dovesti do sporazuma među zainteresiranim stranama.¹⁷ Nije isključena mogućnost da bi sudionici u pregovorima mogli postaviti ekstremne zahtjeve s ciljem da u beskonačnost otegnu pregovore.¹⁸ Sud je, sa svoje strane, rezolutno odbio daljnje mijesanje u politički proces na kojem je da iznjedri konačno rješenje pitanja otcjepljenja. U svakom slučaju, sama zamršenost suprotstavljenih zahtjeva (a ponekad i njihova konceptualna nesvodljivost, kao u slučaju koncepta “naroda”

kod domorodačkih naroda i Vlade Kvebeka) po prirodi stvari otežava dolaženje do bilo kakvog (principijelnog) konsenzusa. U dictumu odluke Sud je to na neki način i priznao:

Nakon 131 godine postojanja konfederacije, neizbježno postoji visok stupanj integracije u ekonomskim, političkim i socijalnim institucijama diljem Kanade... dok postoje regionalni ekonomski interesi, koji ponekad koincidiraju sa provincijalnim granicama; također postoje nacionalni interesi i pothvati (kako javni, tako i privatni) koji bi bili suočeni s potencijalnim raspadom. Tu je i nacionalna ekonomija i nacionalni dug... *Nitko ozbiljan ne sugerira da bi naše nacionalno postojanje moglo biti... bez napora prekinuto.*¹⁹

Sud izričito kaže: “ne postoji nikakvo apsolutno ovlaštenje na ostvarenje otcjepljenja, kao ni pretpostavka da će doći do sporazuma kojim će biti pomirena sva relevantna prava i obaveze”.²⁰

Visok stupanj međuovisnosti je zapravo ono što čini otcjepljenje toliko teškim. To je razlog zašto ono ne može biti jednostrano, te zašto mora biti ostvareno u skladu s vrijednostima vladavine prava i konstitucionalizma koji jamče “poredak i stabilnost”. Poredak i stabilnost, nisu vrijednosti same za sebe. Oni ne smiju biti konstruirani kao izgovor koji bi poslužio kanadskoj Vladi i ostalim “sudionicima u konfederaciji” da u beskonačnost onemogućavaju ostvarenje demokratskog zahtjeva za otcjepljenje

¹⁷ *Id.*

¹⁸ v. Jean Leclair, *The Secession Reference: A Ruling in Search of a Nation*, 34 R. J. T. 885, 888 (2000)

¹⁹ [1998] 2 S. C. R. 217, odj. 96

²⁰ [1998] 2 S. C. R. 217, odj. 97

njem.²¹ Vladavinu prava i konstitucionalizam treba shvatiti kao instrumentalne vrijednosti koje trebaju omogućiti mirno i što je više pravično razrješenje sporova sukobljenih strana. Prema Tullyju, suvremena država je legitimna ako simultano zadovoljava načela konstitucionalizma i demokracije. Načelo konstitucionalizma zahtijeva da se “politička, ekonomska i socijalna suradnja treba obavljati u suglasnosti s generalnim sistemom principa, pravila i procedura, koje uključuju i procedure za promjenu bilo kojeg pravila, principa i procedure.”²² Načelo demokracije zahtijeva da narod, koji je objekt ustavnog okvira vlasti bude istodobno i tvorac – *pouvoir constituant* – političkog sistema.²³

Takvo razumijevanje Secession Reference potkrijepljeno je i tvrdnjom Suda da “trajno postojanje i djelovanje kanadskog ustavnog poretka *ne može ostati indiferentno* prema jasnom zahtjevu očigledne većine Kvebečana da više ne žele ostati u Kanadi.”²⁴ Ovakvo shvaćanje može biti dodatno potkrijepljeno ako usporedimo rezoniranje Suda sa pisanim odredbama kanadskog Ustava. U odjeljku V. Ustava iz 1982. navedene su procedure po kojima se može mijenjati kanadski Ustav. Nigdje nije navedena mogućnost otcjepljenja, ali nije niti izričito zabra-

njena. Rukovodeći se isključivo gramatičkom interpretacijom teksta ne bi bilo moguće zaključiti ništa više od onog što je Sud u odjeljku 97 Secession Reference naveo: “prema Ustavu, otcjepljenje zahtijeva sporazum o amandmanu [kojim se omogućuje otcjepljenje]”.²⁵ Što bi onda u kontekstu rečenog trebalo značiti da se pregovori imaju voditi u dobroj vjeri?²⁶ Čini nam se da je poanta u slijedećem: budući da legitimnost političke zajednice prema shvaćanju suda počiva na pristanku onih kojima se upravlja, četiri načela ne mogu biti konstruirana s ciljem da se zahtjev za otcjepljenjem sasječe u izvoru. Iako je Sud utvrdio da kanadska nacionalna egzistencija ne može biti “*razdvojena bez napore*”, čini se da je duh odluke da strane u pregovorima trebaju uložiti napor u tome smjeru, prihvaćajući kvebečki zahtjev za otcjepljenjem pod uvjetom da, kao što smo rekli, Kvebek zadovolji legitimne interese drugih.

Stav Vrhovnog suda Kanade možemo sažeti u četiri točke. Prvo, zahtjev za otcjepljenjem je legitiman politički zahtjev. Da bi stekao demokratsku legitimaciju taj zahtjev mora biti poduprt na referendumu, a postavljeno pitanje mora biti jasno i nedvosmisleno. Drugo, o demokratskom zahtjevu za otcjepljenjem se mora ras-

21 Errol P. Mendes et al., *Democracy, Legitimacy and Secession; the Quebec Question and the Canadian Dilemma*, 8 N. J. C. L. 1-266, 78 (1997)

22 James Tully, *The Unfreedom of the Moderns in Comparison to Their Ideals of Constitutional Democracy*, *Modern Law Review* 65:2 March, 209 (2002)

23 Ibid.

24 [1998] 2 S. C. R. 217, odj. 97

25 See also, C. Lloyd Brown-John, *Self-Determination, Autonomy and State Secession in Federal Constitutional and International Law*, 40 S. TEX. L. REV. 567, 579 (1999)

26 v. Patrick J. Monahan, *The Public Policy Role of the Supreme Court of Canada in the Secession Reference*, 11 N. J. C. L. 1-442, 65 (1999-2000) za stanovište da je rezoniranje Suda bila “besmislena vjezba”

pravljati u dobroj vjeri. Treće, pitanja teritorijalnog razgraničenja između teritorijalne jedinice koja traži otcepljenje, i matične države, sastavni su i legitimni dio pregovora. Četvrto, otcepljenje je moguće ostvariti unutar ustavnog poretka liberalno-demokratske države, a ako se složimo s Tullyjem i Kymlickom, mogućnost demokratske, pa i najradikalnije promjene političkog okvira, jedan je od kriterija slobode i demokratičnosti političke zajednice.

RELEVANTNOST SECESSION REFERENCE U POST- JUGOSLAVENSKOM KONTEKSTU

Gledano iz perspektive novih multinacionalnih država na Balkanu postavlja se pitanje zašto bi jedna odluka Vrhovnog suda Kanade bila relevantna? Drugim riječima, zašto bi i na koji način duh Secession Reference umanjio vjerodostojnost tri retoričke strategije opisane u uvodu. Osim toga – mogao bi glasiti drugi prigovor – sve i da prihvatimo pretpostavke i implikacije koje slijede iz Secession Reference ostaje pitanje koliko je njihova “transplantacija” moguća u postjugoslavenskom kontekstu. Na kraju, zar svojevrsni ustavni dijalog nije bio desetljećima vođen u formi “filozofsko-filoloških seminara” u zatvorenim forumima Saveza komunista.

S druge teorijske strane posmatrano, teško je suobraziti se s idejom da političku zajednicu ne treba gledati kao organizam koji *mora* trajati u beskonačnost. Takav stav zasigurno je još teže

prihvatljiv svima onima koji na državu gledaju kao na Majku Domovinu. To gledište sigurno nije kuriozum južnoslavenskih nositelja postmodernih tribalizama. Ideja o tome da je trajnost temeljno obilježje države ne pripada samo nacionalističkim romantičarima, već je i sigurno ukotvljena u liberalnu misao. Tako je Madison, za razliku od Jeffersona koji je smatrao da se “po zakonima prirode jedna generacija odnosi prema drugoj kao nacija prema naciji”, smatrao da trajnost političkog okvira omogućuje niz opipljivih koristi (npr. nacionalni dug koji će otplaćivati i sljedeće generacije omogućuje ostvarenje velikih javnih pothvata).²⁷ Osim toga, trajan politički okvir sprečava opasnosti povezane s interregnumom, koji obično prati re- ili de- konstituciju političke zajednice. Mogućnost česte promjene političkog okvira “[bi] mogla stvoriti destruktivne stranke koje inače ne bi postojale”.²⁸ Kao što vidimo, ne radi se samo o tome da je država percipirana kao neko antropomorfno biće koje može biti ranjeno (oružana pobuna) ili na primjer osakaćeno (otcepljenje). Trajnost političkog okvira predvjet je stabilnosti političke zajednice u cjelini, ali i uvjet prosperiteta svakog pojedinca. Je li onda realistično zahtijevati od naroda i političkih elita postjugoslavenskih država da se odreknu ideje o državi kao o “kooperativnoj shemi koja treba trajati u beskonačnost”?²⁹

Osim toga, u samom uvodu već smo naznačili kontekstualnu prirodu rasprave o trans-

67

27 Stephen Holmes, *Passions and Constraint*, The University of Chicago Press, str. 141, (1996)

28 Ibid., str. 155.

29 Wayne Norman, *Justice and stability in multinational societies* u: A. Gagnon and J. Tully (EDS.), *Multinational Democracies*, str. 108 (2001)

plantiranju normativnih argumenata zapadnih liberalnih demokracija u bosansko-hercegovačkom i postjugoslavenskom kontekstu. Kymlicka identificira četiri grupe primjedbi koje se mogu uputiti paradigmi liberalnog pluralizma, normativnoj političkoj teoriji koja smatra da za postizanje etnokulturalne pravičnosti u suvremenim državama ne treba isključivati razgovor o etnički konstituiranim teritorijalnim autonomijama, pa i o otcjepljenju. Prema Kymlicki, primjedbe primjeni institucionalnih mehanizama koji smjeraju ka postizanju etnokulturalne pravičnosti su:

a) *uloga elita* – sebičnih etničkih poduzetnika – u definiranju i manipuliranju zahtjevima etničkih manjina (i većina);

b) *postojanje netolerantnih nacionalnih grupa*. Prema ovoj primjedbi, institucionaliziranje teritorijalnih autonomija, etničkog federalizma ili prava na otcjepljenje samo bi rekonfiguriralo teritorijalnu jedinicu u kojoj se nacionalno ugnjetavanje odvija;

c) *potreba za završetkom demokratske konsolidacije* novih postkomunističkih društava. Zapadne demokracije imaju tradiciju i demokratsku kulturu koja obuhvaća mnogo više od običnog majoritarnog načina odlučivanja. Zapadnu demokratsku kulturu tako bi obilježavale i vrijednosti poput tolerancije, spremnosti na kompromis, akomodacije manjina, slobode govora itd.;

d) *neprikladnost teritorijalnih rješenja* u kontekstu srednjoevropskih i postjugoslavenskih društava.³⁰

Govoreći o postjugoslavenskom prostoru bilo bi moguće dodati još nekoliko primjedbi koje možemo shvatiti i kao varijaciju četiri glavne gorenavedene prepreke.³¹

Pitanje ostvarenja (proto-)državnih teritorijalnih formacija na području bivše Jugoslavije, bilo je, za razliku od država zapadne liberalne demokracije, usko povezano s nasiljem visokog intenziteta. Za razliku od Kanade, secesionističke težnje u bivšoj Jugoslaviji (nakon međunarodnog priznanja država bivše Jugoslavije) nisu imale samo secesionistički, već i irendentiški karakter. Za razliku od zapadnih zemalja, u bivšoj Jugoslaviji tzv. matične države (*kin-states*) aktivno su podupirale secesionističke projekte svojih sunarodnika u zemljama nastalih raspadom Jugoslavije. Pitanje je onda, mogao bi ustvrditi skeptik, zašto bi međunarodna zajednica uopće uzela ozbiljno zahtjeve za etničkim teritorijalnim autonomijama ili otcjepljenjem, ako su u bivšoj Jugoslaviji takvi politički programi bili pokušani isključivo uz pomoć najbrutalnijeg nasilja? Rezolutno odbijanje međunarodne zajednice bilo kakvog razgovora o etničkim teritorijalnim jedinicama može se tako shvatiti i kao odbijanje nagrađivanja nasilne politike kojoj je teritorijalno razdvajanje bio cilj.

30 Will Kymlicka, *Reply and Conclusion* u Kymlicka, W. i Opalski M. (ed.), *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford University Press, str. 347–348 (2001)

31 Zahvaljujem Dejanu Joviću za korisne sugestije u pogledu različitosti postjugoslavenske i kanadske političke situacije.

Čini nam se, ipak, da je moguće ponuditi odgovor na ove primjedbe – kako one koje su iznijete u pogledu šireg srednje- i istočnoevropskog konteksta, tako i na one koje se tiču postjugoslavenskog prostora – kojim bi se u dovoljnoj mjeri umanjila snaga argumenta koji počiva na odlučujućoj ulozi konteksta u raspravi o političkom rekonstituiranju postjugoslavenskog prostora. Krenimo redom. Iako je i Tuđmana, i Miloševića, i Izetbegovića, kao i njihove pomagače, moguće u širem smislu riječi smatrati etničkim poduzetnicima, upitno je koliko takva kvalifikacija rasvjetljava dinamiku nacionalnog sukoba na prostoru bivše Jugoslavije koji svoje uzroke ima ne u *ex nihilo* kreiranoj nacionalnoj mržnji, već i u strukturalnim deficitima jugoslavenske varijante komunizma, koja je odumiranje države, pa tako i njenih institucionalnih mehanizama razrješnja sukoba shvatila ozbiljno.³² U svakom slučaju, problem manipulacije od strane etničkih poduzetnika dio je standardne liberalno-demokratske retorike, opisane na početku. Njeni zagovornici inzistiraju na iskripljenoj svijesti nacionalistički mobiliziranog građanstva – grubo rečeno, stvarni interes nacionalistički mobilizirane skupine nije (uglavnom samo simboličko) ostvarenje nacionalne samostalnosti, već ekonomski napredak pojedinca i zajednice. Etnička mobilizacija u društvu sa podnošljivom razinom demokratskih standarda je tako kontraproduktivna, jer remeti stabilnost institucionalnog okvira neophodnog za razmah ekonomije, te skreće društvenu pažnju i političku energiju sa životnih proble-

ma. Međutim, sve i da se složimo sa činjeničnim opisom posljedica nacionalističke mobilizacije, time ne odgovaramo na ključni problem koji izranja ako zaozbiljno shvatimo argument o nacionalističkim poduzetnicima. To pitanje je: koja je dopuštena razina paternalizma u liberalno-demokratskom društvu? Drugim riječima, da li, i u kojem slučaju možemo povući analogiju između, recimo, zabrane pušenja na javnom prostoru, ili vezivanja pojaseva u vožnji pod opravdanjem “to je za tvoje dobro”, i onemogućavanja nacionalističke mobilizacije pod istim izgovorom. Ako se složimo s Goodinom, paternalizam bi bio dozvoljen ako bi bio zadovoljen neki od slijedećih principa.³³ Prvo, što su stavovi o vlastitim interesima osoba u pitanju *neinformiraniji*, paternalističko ponašanje je dopustivije. Neinformiranost uključuje nepoznavanje činjeničnih okolnosti (u našem slučaju to bi npr. bio ekonomski trošak otcjepljenja) ili nepoznavanje uzročno-posljedičnih veza (npr. ako nakon otcjepljenja predstoje enormni troškovi za ostvarenje samostalne oružane sile, a nacionalistički mobilizator tvrdi da će izdvajanja za kulturu porasti). Drugo, u liberalnoj demokraciji paternalizam će se lakše tolerirati što su više osobne preferencije *podložne promjeni*. Povezano s time, paternalizam ima više opravdanja ako je odluka, donesena na temelju određene preference, *teško ili nikako promjenjiva*. Konačno, liberalni demokrati će lakše prigrliti paternalizam ako su određene preference *slabo povezane* s unutarnjim motivacijskim sklopom osoba u pitanju.

32 v. Dejan Jović, Jugoslavija – država koja je odumrla, Prometej i Samizdat B92, 2003

33 Robert Goodin, *Reflective Democracy*, Oxford University Press, str. 54–6 (2003)

Naš argument je slijedeći: u uređenoj liberalno-demokratskoj državi, u kojoj se poštuje sloboda udruživanja i pravo na slobodu govora, bit će iznimno teško spriječiti nacionalističku političku mobilizaciju a da se zadrže standardi liberalne demokracije. Osim toga, nacionalistička mobilizacija, ostvarena uz poštivanje minimuma liberalnih standarda, vjerojatno će zadovoljiti navedene kriterije (ne)dopuštenog paternalizma. U žestokoj javnoj debati, teško će biti, primjerice, tvrditi da su zagovornici otcjepljenja ili jače teritorijalne autonomije ostali neinformirani o ekonomskim i socijalnim troškovima koji se moraju poduzeti u ostvarenju tog cilja. Na isti način, dugotrajnost, kao i otpornost nacionalističkog sentimenta na argumentaciju suprotne strane, provjerenog na referendumu kojem prethodi dugotrajna politička kampanja, slabi paternalistički argument koji bi tvrdio da su nacionalistički osjećaji volatilni, podložni promjeni, te slabo povezani sa pravim osobnim preferencijama.

Drugi prigovor ozbiljnom shvaćanju liberalnog pluralizma i argumentacije ponuđene u Secession Reference bio bi da je nemoguće iste kriterije primjeniti na tolerantne i netolerantne nacionalne grupe. To je opravdan prigovor. Ugnjetavanje manjine, od bivše manjine koja se pozivala na svoju vlastitu ugroženost, bilo je više pravilo nego izuzetak u ratovima na području bivše Jugoslavije. Pitanje je ipak može li ovaj prigovor zadržati svoju snagu u normaliziranim političkim okolnostima gdje se nacionalne/nacionalističke stranke odriču sredstava fizičkog i verbalnog nasilja kao metoda političke borbe. Ozbiljno

pitanje na koje do sada nije ponuđen odgovor glasi: gdje prestaje legitimna zabrinutost za ljudska prava i nenasilno rješavanje političkih sporova, a počinje stigmatiziranje političkih protivnika čiji nam se politički program ne sviđa? Ovaj prigovor pogotovo gubi snagu u postjugoslavenskom političkom kontekstu gdje snažno prisustvo međunarodnih vojnih i policijskih snaga jamči da zustras rasprava o rekonstituiranju država bivše Jugoslavije neće izmaći kontroli.

Treći prigovor tiče se demokratske nekonolidiranosti postsocijalističkih društava općenito. Da bi moderna država mogla biti u stanju implementirati ideju etnokulturalne pravičnosti, te se upustiti u (sudsku ili vansudsku) raspravu o teškim slučajevima – poput zahtjeva za otcjepljenjem – u takvoj državi već moraju u dobroj mjeri biti ostvareni standardi vladavine prava, tolerancije i odgovornosti nosilaca političke vlasti. Čini se ipak da je postizanje etnokulturalne pravičnosti preduvjet za ostvarenje demokratske konsolidacije zemlje. Pitanje je koliko jedna država može biti slobodna od straha za vlastitu egzistenciju i time sposobna za demokraciju u uvjetima postojanja nezadovoljne manjine unutar njenih granica. Ako se složimo s Istvanom Bibačom,

hrabro i demokratsko javno mnijenje može učiniti samo jedno: ponuditi maksimalne mogućnosti manjinama unutar postojećih okvira, te vlastitom inicijativom ostvariti najsmjelije manjinske zahtjeve; čime istodobno pristaju i na rizik eventualnog otcjepljenja... [za] to je, međutim, potrebno osloboditi se straha, kao i uvjerenja da otcje-

pljenje inojezičnoga ili manjinskog teritorija nužno znači i smrt nacije.³⁴

Odgovarajući na posljednji prigovor, Kymlicka sa svoje strane ističe da teritorijalna autonomija nije vrijednost sama po sebi, već samo jedno od mogućih institucionalnih rješenja, koja mogu poslužiti u postizanju etnokulturalne pravičnosti. Iako u jugoistočnoj Evropi postoji (opravdano) podozrenje prema robustnim teritorijalnim autonomijama i etnofederalizmu, Kymlicka primjećuje da takva institucionalna rješenja u zapadnim zemljama nikako nisu rijetkost. U svakom slučaju, u otvorenom liberalnom demokratskom društvu nemoguće je spriječiti otvorenu raspravu o takvim aranžmanima. Kao što smo vidjeli na primjeru Secession Reference, u Kanadi čak postoji dužnost Savezne vlade da se upusti u principijelne pregovore o demokratskom zahtjevu za otežepjenjem. Istina je da zahtjevi za teritorijalnom autonomijom u srednjoj i jugoistočnoj Evropi nailaze na otpor ne samo država sa značajnijom i teritorijalno koncentriranom manjinskom populacijom, već i međunarodne zajednice koja preferira rješavanje problema manjina putem individualnih manjinskih prava. Kymlicka smatra da je takav pristup uvjetovan prije svega zahtjevima međunarodne sigurnosti, a ne koncepcijom etnokulturalne pravičnosti. Takav stav međunarodne zajednice je kontraproduktivan budući da nagrađuje uspješne secesionističke pokrete koji su u stanju ostvariti kontrolu nad

svojim etničkim područjem, ili ostati nepobijeđeni u gerilskom ratovanju (npr. Krim, Transdnjestarska oblast, Abhazija, Nagorno-Karabah, Kosovo). U situacijama gdje je nacionalna manjina ostvarila političku i vojnu kontrolu nad spornim područjem jedini način da se centralna država tome suprotstavi jest da pošalje vojsku i policiju i efektivno započne građanski rat. U takvoj situaciji međunarodna će zajednica u ime međunarodne sigurnosti zahtijevati od strane centralne države da proguta gorku pilulu teritorijalne autonomije ili etnofederalizma, de facto nagrađujući nasilne secesioniste koji bi se inače morali zadovoljiti s individualnim pristupom rješavanju njihovih manjinskih zahtjeva.³⁵

ZAKLJUČAK

71

[Općenito gledajući] neophodan uvjet postojanja slobodnih institucija jest da granice država uglavnom koincidiraju s granicama narodnosti.

John Stuart Mill, *O predstavničkoj vladavini*

Ako si smješten na način da si *neizbježno jedan pokraj drugog*, trebao bi napustiti prirodno stanje i stupiti sa svima ostalima u pravno stanje, to jest, stanje distributivne pravde.

Immanuel Kant, *Metafizika morala*

Treba se prisjetiti da ne postoji ništa što je teže za poduzeti, opasnije za sprovesti, ili

34 István Bibó *Bijeda istočnoevropskih malih država* u: Bibó Huszar, Szücz, Regije evropske povijesti, Naprijed, Zagreb, str. 55 (1995)

35 Kymlicka, str. 379.

nesigurnije u svome ishodu, od uvođenja novog poretka stvari.

Niccolò Machiavelli, *Vladar*

Uzimajući u obzir kritike, možemo postaviti pitanje je li četvrta retorička strategija suočavanja sa Schöpflinovim pitanjem iz uvida adekvatna kao politička preskripcija u postjugoslavenskom političkom prostoru. Tim više što standardna liberal-demokratska strategija borbe protiv nacionalističkih strasti kalkulabilnim poduzetničkim ekonomskim interesom daje *neke* rezultate. U zemljama koje su ostale multietničke nakon raspada bivše Jugoslavije – Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori, te Bosni i Hercegovini – etnički konflikt je kontroliran, dok u Hrvatskoj postoje znaci istinske političke spremnosti da se položaj manjina (najprije srpske, ali i talijanske) poboljša. Računajući s time, stvar *građanskog* nacionalizma, koliko god prema autoru bila teorijski suspektna, možda i nije izgubljena za zemlje bivše Jugoslavije. Nije li onda bolje pojačati napore na ostvarenju građanskog društva i ne upuštati se u principijelan razgovor o zahtjevima nacionalista?

Problem s takvom argumentacijom je u dvije stvari. Prvo, zahtjevi za nacionalnom samostalnošću ili autonomijom na postjugoslavenskom prostoru ne posustaju. Od kroničnih i otvorenih, poput Kosova; do latentnih, poput

Preševske doline, Republike Srpske, Zapadne Makedonije i Crne Gore. Drugo, uzimajući u obzir iskustva zapadnih demokracija poput Španjolske, Francuske, Velike Britanije, Kanade ili Belgije, gotovo je nevjerojatno da će takvi zahtjevi nestati zbog izmijenjene političke kulture ili snažnog ekonomskog rasta. Kao i u zapadnim liberalnim demokracijama, naše proto-liberalne demokracije očekuje periodička, jača ili slabija nacionalistička mobilizacija, s većim ili manjim političkim komplikacijama.

Znači li to da treba odmah propisati kanadski recept? Ne nužno. Ono što se, međutim, ne sme gubiti iz vida jest da rasprava o autonomističkim i secesionističkim zahtjevima nije smak svijeta, niti je eventualno udovoljenje takvim zahtjevima nelegitimno.³⁶ Drugim riječima, onome ili onima koji se slažu s Millom, pa traže da granice država koincidiraju s granicama narodnosti treba ponuditi argumentaciju koja ide dalje od toga da to ne želi Evropska unija. Jedna linija argumentacije može krenuti smjerom koji smo naznačili citirajući Kantovu rečenicu iz *Metafizike morala*. Doseg političke obli-gacije bio bi tako ograničen na *susjede*, a ne na *srodnike*. Problem je ipak u tome što nema jednoznačnog odgovora na pitanje “tko je moj susjed?” u situaciji rasapa državnog poretka. Situacija je ponekad više nego jasna: sugrađani u velikim multinacionalnim gradovima su valjda

36 Posve je drugo pitanje je li takvo što prihvatljivo za Evropsku uniju ili druge utjecajne zemlje međunarodne zajednice. Na primjer, određeni politički subjekti u Makedoniji (Stojan Andov, te Ljupčo Georgijevski nakon silaska s položaja premijera) nisu imali ništa protiv poj-djele Makedonije po etničkom principu. Interesantno je da tu nije bilo riječi o bilo kakvoj velikodržavnoj ambiciji, već o želji da se stvori kompaktna država slobodna od permanentnih političkih trvenja i što je još važnije, slobodna od straha od demografskog preuzimanja države od strane etničkih Albanaca.

susjedi. Zato je i onaj legendarni skeč iz epizode “Top liste nadrealista” o podjeli Sarajeva u tisuće nezavisnih država bio komičan jer je bio tako očigledno protuprirodan. S druge strane, nisu li etnički srodnici često i susjedi, npr. stanovnici dva obližnja sela, koje nakon političkih promjena dijeli nova granica? Ako poput kanadskog Vrhovnog suda zaozbiljno uzmemo pristanak kao temelj političke zajednice, možemo li zaniijekati pravo građanima da traže i na demokratski način ostvaruju rekonfiguraciju političke zajednice? Rezultat takve teritorijalne rekonfiguracije mogu biti političke jedinice koje su ekonomski, prometno ili socijalno teško održive. Sa stanovišta samih nacionalista ostvarenje njihovog projekta može biti kontraproduktivno, samoporažavajuće ili naprosto glupo. Međutim, važno je uvidjeti da je ovdje riječ o argumentima koji su sami po sebi manje zapaljivi od onih koji smjeraju na osjećaj moralne vrijednosti političkog protivnika, a samim tim su i korisniji u političkoj borbi protiv nacionalizma. Nesumnjivo, radikalani politički projekt poput teritorijalnog odvajanja, neće povrijediti standarde liberalne moralnosti jer leži na nacionalističkim vođama i onima koji ih podržavaju. U zamišljenoj diskusiji s nacionalističkim poduzetnicima prikladno retoričko pitanje tako bi glasilo: Pokažite nam kako mislite ostvariti svoj projekt bez etničkog čišćenja, ubijanja i zastrašivanja, na način da drugoj naciji pružite isto ono što tražite za sebe. To automatski smanjuje atraktivnost nacionalističkog projekta, ali ne znači da ga i nužno poništava u korist izmaštane građanske utopije.³⁷

Je li mučna diskusija koja okružuje nacionalističke zahtjeve neophodna u ovom trenutku, ostaje otvoreno pitanje. Malo je vjerojatno, ipak, da će se takva diskusija moći izbjevati u nedogled.

73

37 Jedna od ironija sukoba u Bosni i Hercegovini bila je da su zagovornici bosanske samostalnosti o Bosni razmišljali kao o balkanskoj Švicarskoj zaboravljajući da je Švicarska – *Willensnazion* – nacija volje, odnosno politička zajednica koju drži na okupu volja stanovnika njenih kantona. Teritorijalne promjene među kantonima nisu nemoguće i nelegitimne, kao što to pokazuje primjer otcjepljenja dijela kantona Bern, i stvaranje kantona Jura 1979. godine putem kaskadnih referenduma čime se postiže maksimizacija broja stanovnika zadovoljnih sa političkom zajednicom kojoj pripadaju. Kao što primjećuje Margaret Moore, u Bosni je na taj način možda trebalo stvoriti etnički homogene kantone gdje je to moguće, a mješovite u gusto izmiješanim gradskim područjima. Takva bi država onda bila organizirana kao labava (kon)federacija. V. Margaret Moore, *The Territorial Dimension of Self-Determination*, u: Moore, M. (ed.), *National Self-determination and Secession*, Oxford University Press str. 153 (1998) i Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, str. 237 (2001)